

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ШУВАЛЬСЬКА Люсьєна Романівна - кандидат юридичних наук, викладач юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

В статье раскрываются проблемные вопросы о возможности признания судом присяжных информации, полученной с помощью полиграфа, допустимым доказательством в уголовном судопроизводстве. Также исследуются его природа и сущность, место и роль в специфической области – доказывании в уголовном судопроизводстве. Автор анализирует некоторые правовые аспекты применения полиграфологических исследований в отношении человека и использование полученных данных в процессе раскрытия и расследования преступлений.

Ключові слова: суд присяжних, права людини, поліграф, психофізіологічне дослідження, належність та допустимість доказів, судочинство.

Постановка проблеми

Важливим складовим елементом забезпечення доказів у кримінальному судочинстві є використання науково-технічних засобів у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, на підставі яких суд може встановити наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. На сьогоднішній день залишається законодавчо неврегульованою можливість використання даних, отриманих від опитуваних осіб за допомогою поліграфа. Атмосфера, яка складалась на III Міжнародній науково-практичній конференції «Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи», яка проходила 7-8 листопада

2015 року в місті Києві на базі Національної академії внутрішніх справ, показала, що використання поліграфа в кримінальному судочинстві є досить актуальним питанням і вітчизняні вчені та фахівці-поліграфологи вивчають міжнародну практику використання поліграфа і здійснюють власні напрацювання для розроблення нормативно-правового забезпечення цього приладу, яке б регулювало його застосування в діяльності правоохоронних органів України.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що серед теоретиків і практиків використання поліграфа точиться дискусія щодо можливості визнання інформації, здобутої за допомогою поліграфа допустимим доказом у кримінальному судочинстві. Для цього необхідно з'ясувати його природу та сутність, визначити даному науково-технічному забезпеченню місце і роль у специфічній сфері – кримінальному судочинстві. Також необхідно проаналізувати деякі правові аспекти застосування поліграфологічних досліджень щодо людини та використання отриманих даних у процесі розкриття і розслідування злочинів.

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідження даної теми торкалося у своїх працях багато відомих вчених та практиків, зокрема: С. С. Чернявський, Т. Р. Морозова, О. І. Мотлях, І. П. Усіков, В. Я. Марчак, В. О. Шаповалов, В. В. Топчій, А. В. Мовчан, І. М. Охріменко та ін., про-

те, вона є малодослідженою, внаслідок чого між вченими та практиками виникає багато проблемних питань та спорів з приводу застосування результатів психофізіологічних досліджень на практиці.

Мета статті

У даному дослідженні ми спробуємо розкрити деякі проблемні питання використання психофізіологічних досліджень у кримінальному провадженні судом присяжних.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні правоохоронні органи у боротьбі зі злочинністю інтенсивно користуються можливостями спеціальних психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, оскільки вони дозволяють отримати важливу криміналістичну інформацію в межах оперативно-розшукової діяльності або на стадії досудового розслідування.

Однак існують деякі проблеми щодо використання результатів застосування поліграфа як джерела доказів у суді. В Україні застосування поліграфа (детектора брехні) законодавством не врегульовано. На сьогодні існує тільки Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затверджена Наказом МВС України № 842 від 28.07.2004 р. (передбачає використання поліграфів у процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу і навчання, під час кадрових перевірок та проведення службових розслідувань) та Проект Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» від 12.03.2013р. Незважаючи на відсутність законодавчого забезпечення поліграф дедалі активніше використовується для здійснення експертизи у кримінальних провадженнях.

Поліграф (polygraph, від грецького πολυ — багато і γραφω — писати, синонім: детектор брехні, лай-детектор) є різновидом психофізіологічної апаратури і є комплексною багатоканальною апаратною методикою реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних

стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, як стверджується, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [7].

Багатоканальний прилад – поліграф виявляє інтенсивність проявів фізіологічних змін в організмі під час емоційного збудження, яке виникає у відповідь на стимули, які пред'являє спеціаліст-поліграфолог. До стимулів можливо віднести певні запитання, фотографії, відео, речові докази, тобто все, що може провокувати психофізіологічну реакцію. Основою фіксації психофізіологічних реакцій людського організму є емоції людини в процесі такого опитування. Емоції за своєю основою є психологічними реакціями організму людини, які супроводжуються зміною фізіологічних реакцій. Емоції виникають рефлекторно за допомогою підкіркових нервових центрів (гіпоталамуса, лімбічної системи та ретикулярної формації) та кори великих півкуль головного мозку [5]. Сильна емоційна напруга викликає активну діяльність десятків фізіологічних організмів, провокуючи відповідні реакції, які формують відповідний емоційний стан людини – стан психофізіологічного стресу. Психофізіологічні реакції, які реєструє поліграф, за своїм характером залежать від індивідуальних психологічних особливостей підозрюваного, які входять у сферу знань професійного психолога. Тому органу досудового розслідування доцільно проводити саме комплексну судову психолого-психофізіологічну експертизу підозрюваного з використанням поліграфа та участю експерта психолога і спеціаліста поліграфолога. Крім того, професійний психолог може чітко та якісніше сформулювати питання, черговість пред'явлення стимулюючих елементів для опитування підозрюваного. Звичайно, що на дослідження такої експертизи необхідно направляти матеріали кримінального провадження, речові докази, медичні документи та ін.

Отже, для надання інформації, отриманої за допомогою опитування підозрюваного з використанням поліграфа, значення доказу у кримінальному провадженні орга-

ни досудового розслідування повинні призначити відповідну експертизу, оскільки висновок експерта є процесуальним джерелом доказів [4, ст. 84].

Очевидно, що таке складне експертне дослідження буде проводитись, у більшості випадків, у кримінальних провадженнях про особливо тяжкі злочини, за які передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі. Оскільки сьогодні у суспільства через маніпуляції політиків, засобів масової інформації, загалом, склалася недовіра до професійних суддів, то обвинувачені у вчиненні особливо тяжких злочинів будуть звертатися з клопотанням про розгляд їх проваджень судом присяжних, у якому беруть участь представники народу.

Участь представників народу в здійсненні правосуддя слід визнати як одну із форм народовладдя. Присяжні є «чесною й совістю громади» і судові рішення, ухвалені з їхньою участю, будуть вважатися суспільством найбільш правомірними та справедливими. До такої системи правосуддя буде непохитна довіра від громадськості.

На нашу думку, для вітчизняного правосуддя найбільш прийнятною є модель інституту присяжних, згідно з якою головне завдання представників народу – надати оцінку у нарадчій кімнаті досліджуваному безпосередньо у судовому засіданні доказам без участі представника держави – професійного судді й винести вердикт щодо винності обвинуваченого в кримінальному провадженні, що є шляхом до позбавлення правосуддя від корупції та адміністративного і політичного тиску.

Яким чином присяжні, які не знають законів, не є юристами, фахівцями права повинні дослідити безпосередньо в судовому засіданні висновок експерта комплексної судової психолого-психофізіологічної експертизи та надати йому правильну оцінку в нарадчій кімнаті?

На наш погляд, під час дослідження в судовому засіданні висновок експерта повинні бути допитані судом присяжних як експерт чи спеціаліст психолог та поліграфолог, які брали участь у проведенні опитування підозрюваного із застосуванням поліграфа за правилами ст.ст. 69, 71, 356, 360 КПК України [4] та по-

винні роз'яснити суду присяжних суть висновку експерта. Допитуваним спеціалістам можуть бути поставлені питання щодо наявності спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета експертизи, використаних методик та теоретичних розробок, наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов до висновку. Хоча тут виникає ряд проблем у зв'язку із відсутністю чітко відпрацьованого механізму державної підготовки спеціалістів-поліграфологів, діяльність яких була б направлена на сприяння правосуддю. Крім того, використання поліграфа прямо не передбачено кримінальним процесуальним законодавством України, у науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах відсутні спеціалісти та поліграфи для проведення таких експертиз, а відтак і не напрацьована практика і методика проведення таких досліджень, відсутні науково-технічні та методичні рекомендації за даним напрямком.

Також у суду присяжних при оцінці висновку експерта може виникнути ряд питань правового характеру. Опитування за допомогою поліграфа фактично є «свідченням проти себе». Це суперечить діючим нормам Конституції України [3, ст. 62, 63], які стверджують, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи трактуються на її користь; особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Уявімо ситуацію, що обвинувачений в суді заявив присяжним, що він під час опитування з використанням поліграфа на досудовому слідстві сказав неправду, перелякався, оскільки він не несе за це будь-яку відповідальність і не зобов'язаний взагалі про щось свідчити. Частина 4 статті 95 КПК дає право суду обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він отримав безпосередньо під час судового засідання і не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями,

наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них [4]. Це підкреслює те, що сам факт визнання поліграфічного дослідження як законного способу отримання доказової інформації має бути закріплений законодавчо. Звідси виходить, що перед проведенням такого дослідження підозрюваний або інша особа, щодо якої воно проводиться повинні дати письмову згоду на проведення такого дослідження, інакше це буде доказом, який отриманий внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Крім цього, таке дослідження апріорі не може бути проведене свідку, якому планується пред'явити підозру, оскільки такий доказ буде недопустимим.

Крім того, на наш погляд методи та методика постановлення тестових питань під експертному не мають наукового підґрунтя. Наприклад, перед проходженням поліграфа експерт попереджає під експертного про те, що він повинен говорити тільки правду і що поліграф одразу ж виявить найменший натяк на обман. Проте, у тестових запитаннях є, так звані, «контрольні питання», які мають на меті виявлення нещирості під експертного. У запитанні «Чи Ви говорили коли-небудь неправду для того, щоб уникнути неприємностей?» поліграфолог спрямовує під експертного на заперечення. Але, таємно, передбачається, що кожен може говорити неправду для того, щоб уникнути неприємностей.

Сумнівними питаннями є те, що психофізіологічні реакції організму будуть однакові в різних положеннях під експертного (сидячи, стоячи, лежачи), чи він не зможе «штучно» змінювати психофізіологічні реакції організму, наприклад, під час відповіді на «контрольні питання» усвідомлено прискорювати-затримувати своє дихання, серцебиття, скорочувати м'язи тощо, з метою заплутати поліграфолога. Також під експертний перед проходженням психофізіологічних досліджень може умисно понизити чуттєвість власних сенсорних аналізаторів шляхом вживання алкогольних напоїв чи медичних препаратів, обробити пальці рук спеціальними препаратами, які будуть перешкоджати потовиділенню... Чи зможе це виявити поліграфолог?

Взагалі, висновок експерта, який вста-

новить чи говорить підозрюваний правду або неправду не має правового значення для правосуддя: кваліфікації дій, визнання винуватості, призначення покарання тощо, оскільки він, захищаючись, може говорити неправду, а на одних його показаннях суд не може ухвалити вирок, тільки у сукупності з іншими доказами. Крім того, якщо у основу обвинувачення покладено доказ, який викликає сумнів, – це може трактуватись як порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини – права на справедливий судовий розгляд [1, с. 220-222; 5, с. 360-365]. І взагалі ступінь достовірності інформації, отриманої на поліграфі, залежить від кваліфікації спеціаліста-поліграфолога.

Слід також зазначити, що опитування за допомогою поліграфа не дозволить отримати достовірну інформацію про неосудну особу, або якщо підозрюваний страждає на психічний розлад, перебував під час вчинення злочину у стані сп'яніння або під дією медикаментозних препаратів, у стані сильного емоційного збудження (сильне душевне хвилювання, афект, фрустрація) тощо, оскільки у цих випадках він просто може не пам'ятати всіх обставин вчинення суспільно небезпечних діянь. Крім того, поліграф досить просто можуть обдурити соціальні психопати. У них немає адекватного сприйняття соціальних норм і суспільної моралі. Відповідно, питання про порушення цих норм не викличуть фізіологічної реакції тривоги. За схожою причиною мають бути обмеження при тестуванні на поліграфі неповнолітніх і дуже літніх людей, які страждають деменцією – перші ще не можуть, а другі вже не у змозі зрозуміти зміст і соціальну значимість питань. Психічнохворі особи не зможуть відрізнити ілюзію від реальності, і це не визначить поліграф.

Крім того, якщо сторона судового провадження або суд присяжних піддадуть сумніву таке дослідження, то виникають певні процесуальні та технічні проблеми провести його повторно, додатково чи комісійно через вищевикладені питання, а також щодо однакової реакції під експертного на ті ж самі подразники через певний проміжок часу.

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються проблемні питання щодо можливості визнання судом присяжних інформації, здобутої за допомогою поліграфа, допустимим доказом у кримінальному судочинстві. Також з'ясується його природа та сутність, місце і роль у специфічній сфері – доказуванні у кримінальному судочинстві. Автор аналізує деякі правові аспекти застосування поліграфологічних досліджень щодо людини та використання отриманих даних у процесі розкриття і розслідування злочинів.

Отже, в підсумках необхідно підтвердити, що впровадження нових методик встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні є однозначним позитивом, але на сьогоднішній день запровадження висновку експертного дослідження із використанням поліграфа як доказу у кримінальному провадженні вимагає певних законодавчих змін, вироблення наукових та методичних рекомендацій тощо.

Міф про стовідсоткову гарантію правдивості інформації, здобутої за допомогою поліграфа, щосили підтримується як самими поліграфологами, так і іншими зацікавленими структурами у рекламних цілях, щоб створювати комерційний попит на такого роду послуги.

Література

1. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.

SUMMARY

In the article the problem questions of the possibility of recognition by a jury of information obtained by the polygraph admissibility of evidence in criminal proceedings. Also, it explores the nature and essence, a place and a role in a particular area - proof in criminal proceedings. The author analyzes some of the legal aspects of the use of polygraph studies on human rights and the use of the data obtained in the process of disclosure and investigation of crimes.

2. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27 жовт. 2004 р. за № 1373/9972).

3. Конституція України. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 104 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2015 р. : (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 328 с.

5. Максименко С.Д. Загальна психологія: навчальний посібник / С.Д. Максименко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

6. Шувальська Л. Р. Дискусійні проблеми дослідження та оцінки висновку комплексної судової психолого-психофізіологічної експертизи судом присяжних / В. Я. Марчак, Л. Р. Шувальська // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності : проблеми та перспективи : зб. матеріалів III Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листопада 2015р.). – К. : НАВС, 2015. – С. 24-29.

7. <https://uk.wikipedia.org/>